

TEMIRTIKAN (TRIBULUS TERRESTRIS L.) O'SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBIYOTDA QO'LLANISHI

Mamasiddiqova Sh.I., Meliboyeva O.Sh.

Qo'qon Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi

KIRISH (Introduction). Temirtikan O'zbekistonning deyarli barcha hududlarida begona o't sifatida keng tarqalgan, xomashyo zaxirasi katta o'simlikdir. U xalq tabobatida qadimdan siydik haydovchi va quvvatlantiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Hozirgi kunda temirtikan asosidagi biologik faol qo'shimchalar aholi, ayniqsa sportchilar orasida shifokor nazoratisiz keng qo'llanmoqda. Shu sababli o'simlikning samaradorligi va xavfsizligini ilmiy dalillar asosida baholash muhim. Tadqiqotning maqsadi – temirtikan o'simligining botanik ta'rifi, kimyoviy tarkibi, farmakologik ta'siri va qo'llanishiga oid ma'lumotlarni ilmiy adabiyotlar asosida umumlashtirish.

METODLAR VA MATERIALLAR (Materials and Methods). Ish adabiyotlar sharhi tarzida bajarildi. Farmakognoziya va fitoterapiya bo'yicha darsliklar hamda o'simlikning kimyoviy tarkibi, farmakologik ta'siri va klinik qo'llanishiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Tajriba va klinik tadqiqotlar natijalari alohida baholandi.

NATIJALAR (Results). Temirtikan (*Tribulus terrestris* L.) tuyatovondoshlar (*Zygophyllaceae*) oilasiga mansub bir yillik o't o'simlik. Poyasi yer bag'irlab o'sadi, uzunligi 10–60 sm, ba'zan 1 metrgacha yetadi. Barglari juft patsimon murakkab, gullari mayda, sariq, besh gultojibargli. Mevasi yetilganda beshta qattiq tikanli bo'lakka ajraladi; o'simlikning nomi ham shundan olingan. May oyidan kuzgacha gullaydi va meva beradi, qumli va quruq tuproqlarda, yo'l yoqalarida, ekinzorlarda o'sadi. Dorivor xomashyo sifatida yer ustki qismi gullash va meva tugish davrida yig'iladi.

O'simlikning asosiy ta'sir etuvchi moddalari steroid saponinlardir (protodiossin, diossin, diosgenin glikozidlari). Tarkibida flavonoidlar (kempferol va kversetin glikozidlari, rutin), alkaloidlar (garman, norgarman), oshlovchi moddalar va fitosterinlar ham bor. Saponinlar miqdori o'simlik o'sgan hududga, yig'ilgan qismiga va yig'ish muddatiga qarab sezilarli farq qiladi.

Temirtikan saponinlari yig'indisi asosida ikki turdagi preparat yaratilgan: «Tribusponin» ateroskleroz kechishini yengillashtirish uchun, «Tribestan» esa jinsiy faoliyat buzilishlarida qo'llash uchun ishlab chiqilgan. Xalq tabobatida o'simlik damlamasi siydik haydovchi vosita sifatida va siydik-tosh kasalligida ishlatiladi. Tajriba tadqiqotlarida siydik haydovchi, qon lipidlari va qand miqdorini pasaytiruvchi, antioksidant ta'sirlar qayd etilgan.

Dalillar darajasiga tanqidiy yondashish lozim. Sog'lom erkaklar va sportchilarda o'tkazilgan klinik tadqiqotlarda temirtikan preparatlari testosteron miqdorini, mushak massasi va kuchini ishonchli oshirmagan. Jinsiy faoliyatga ijobiy ta'siri ayrim tadqiqotlarda ko'rsatilgan, lekin ularning hajmi kichik va natijalari bir xil emas.

Xavfsizlik masalalari ham e'tiborga molik. Preparatlar me'da-ichak faoliyatining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin; yuqori dozalarda uzoq qabul qilinganda jigar va buyrak zararlanishining alohida holatlari tasvirlangan. Homiladorlik va emizish davrida, bolalarda hamda gormonga bog'liq o'smalarda qo'llash tavsiya etilmaydi. Qand va qon bosimini pasaytiruvchi dorilar bilan birga qabul qilinganda ularning ta'siri kuchayishi mumkin.

XULOSA (Conclusion). Temirtikan O'zbekistonda keng tarqalgan, steroid saponinlarga boy dorivor o'simlik bo'lib, mahalliy xomashyo manbai sifatida istiqbolli. Uning siydik haydovchi va lipid pasaytiruvchi ta'siri tajribalarda ko'rsatilgan, testosteronni oshirish xususiyati esa klinik tadqiqotlarda tasdiqlanmagan. Temirtikan preparatlari shifokor tavsiyasi bilan, qarshi ko'rsatmalar va boshqa dorilar bilan o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda qo'llanishi kerak. Mahalliy xomashyoning saponin tarkibini standartlashtirish va klinik samaradorligini o'rganish keyingi tadqiqotlar vazifasidir.